

СТЫЛІСТЫЧНАЯ ФУНКЦЫЯ КАНТРАСТУ Ў ДЫЯЛАГІЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЯХ ПЕНТАЛОГІ І. ШАМЯКІНА «ТРЫВОЖНАЕ ШЧАСЦЕ»

Борбат Таццяна Іванаўна

загадчык кафедры літаратуры і міжкультурных камунікацый
установы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.А. Куляшова»; кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Ячмянёва Ірына Мікалаеўна

дацэнт кафедры агульнага і славянскага мовазнаўства устано-
вы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.А. Куляшова»; кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Артыкул прысвечаны даследаванню дыялагічнага маўлення, паколькі ў беларускім мовазнаўстве акрэслена праблема застаецца мала вывучанай. Выбар у якасці моўнага матэрыялу твораў І. Шамякіна не выпадковы. У тэкстах празаіка арганічна рэалізавалася мастацкая катэгорыя канфлікту – сутыкненне пазіцый галоўных персанажаў, якое атрымала найбольш поўнае адлюстраванне ў дыялагічным маўленні. Дыялог у тэкстах І. Шамякіна не перагружаны экспрэсіўнымі аўтарскімі суправаджэннямі, што павялічвае магчы- масць яго аб'ектыўнага даследавання.

Цэласны маўленчы твор мастацкай літаратуры (аповяданне, аповесць, раман і інш.) хоць і з'яўляецца формай аўтарскага маналагічнага маўлення, паколькі расповед вядзецца ад адной асобы, г. зн. аўтара, не можа разглядацца як «чыстая форма» маналагічнага маўлення, паколькі аўтарскі расповед у мастацкай прозе часцей за ўсё ўяўляе змешаныя тыпы тэкстаў маналагічнага і дыялагічнага маўлення.

У «Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў», аўтарамі якога з'яўляюцца Сцяцко П., Гуліцкі М., Антанюк Л., падаецца: «Дыялог (ад грэч. dialogos – размова) – размова паміж двума або некалькімі персанажамі, героямі ў мастацкім творы, якая перадаецца пры дапамозе простае мовы. Такая форма вуснай мовы асабліва характэрна для драматычных твораў, дзе яна з'яўляецца асноўным сродкам паказу жыцця, стварэння характараў. Важнае значэнне яна мае і ў эпічных творах» [2, с. 83].

Як ужо неаднаразова адзначалася, вельмі важную ролю ў стварэнні яркіх, паўнакроўных мастацкіх вобразаў у плане раскрыцця светапогляду, моўнай характарыстыкі, унутранага псіхалагічнага стану адыгрывае мова герояў, пабудаваная на рэалістычным, жыццёвым матэрыяле. Дзеля гэтага выкарыстоўваюцца самыя разнастайныя гутарковыя лексічныя і сінтаксічныя элементы, якія ў мастацкім дыялогу з'яўляюцца важным сродкам сублимацыі, узаемасувязі з жыццёвым, бытавым дыялогам і ў той жа час актуалізуюць эстэтычную апраца-

ванасць як адпаведнасць мастацкай праўдзе характараў, створаных пісьменнікам» [1, с. 92].

У структуры шамякінскага дыялогу прыём кантрасту заўважаецца ў самых розных яго элементах. Супрацьпастаўляцца могуць:

- а) рэплікі розных герояў;
- б) рэплікі дзейных асоб і аўтарскія рэмаркі;
- в) аўтарскія рэмаркі;
- г) рэплікі аднаго героя;
- д) аўтарская мова і мова персанажаў.

Як стылістычны сродак кантраст у дыялогах І. Шамякіна выконвае пэўныя стылістычныя функцыі.

Кантраст розных маўленчых стыляў у дыялогах пісьменніка выкарыстоўваецца не столькі для выяўлення сацыяльнай прыналежнасці персанажаў, колькі для стварэння больш поўнай дэталёвай характарыстыкі вобразаў.

Кантраст маўленчай характарыстыкі герояў ствараецца пры дапамозе семантыка-стылістычных сродкаў.

Нельга пакінуць па-за ўвагай урыўкі з дыялогаў паміж Шапятавічам і Мухай:

1. *Іншыя разышліся гэтак жа панура і маўкліва, як і пастроіліся. Залезлі ў нішы. Я не ведаў, што сказаць ім, як з чаго пачаць знаёмства. Ды, уласна кажучы, я і не меў права на доўгія размовы – камандзір батарэі загадаў спаць. Я адчуў сябе даволі няёмка – на мяне не звярталі ўвагі, як бы не прызнаючы за камандзіра. Толькі гэты Муха спытаў, не высюваючыся з нішы:*

- Камандзір, ты што скончыў?
- Як – што? Я з вучэбнай батарэі...
- Не. Да арміі.
- Аўтадарожны тэхнікам.
- А-а, – зняважліва працягнуў ён і, памаўчаўшы, паведаміў:

– А наш камандзір ва ўніверсітэце вучыўся... [3, с. 241]

2. *Праз выбухі, стракатанне кулямэтаў, крыкі я пачуў каманду Сеўчанкі:*

- Прамой наводкай!
- Я паўтарыў яе для свайго разліку:
- Па самалёту – прамой!..

Але Муха, аглушаны, спалоханы, падсунуў галаву пад аптычны прыбор, быццам такім чынам мог закрыцца ад бомбаў і куль, згорбіўся і не рзагаваў на каманду. Я схпіў яго за плечы.

– Прамой! Муха! – і выпаяўся, злосна, груба, як, бадай, не лаяўся ніколі ў жыцці [3, с. 249].

Як бачна, тон Шапятавіча мяняецца (параўнальна з першым прыкладам), становіцца ўладарным і ўпэўненым, пра што сведчыць і сінтаксічная будова рэплікі, дзе сказаны простыя, аднаасобныя. Усё гэта дапамагае адчуць рытм сказаў, інтанацыю голасу камандзіра, у якім гучыць пабуджэнне да дзеяння.

Можна адзначыць, што кантраст сацыяльна-маўленчай характарыстыкі герояў дапаўняецца кантрастам аўтарскіх рэмарак, дзе выяўляюцца практычныя здольнасці персанажаў да пэўнай справы. Гэта дазваляе больш поўна і цэльна ўспрымаць вобразы, створаныя пісьменнікам.

Даволі значнае месца ў дыялогу пісьменнік адводзіць характаралагічным кантрастам, якія дазваляюць выявіць унутраны свет героя, разгледзець яго сапраўдную існасць. Напрыклад, калі разглядаць апошнія ўрыўкі, то можна падумаць, што яны належаць розным асобам. У першым урыўку заўважаецца нейкая нерашучасць, разгубленасць героя. Другі ўрывак дапамагае раскрыць зусім іншую грань душы Пятра Шапятавіча. Калі напачатку бачна няёмкасць перад новымі людзьмі, то пры адчуванні небяспекі тон яго голасу мяняецца з нерашучага на камандзірскі.

Нельга абысці ўвагай і прыём кантрасту як сродку раскрыцця псіхалагічных уласцівасцей персанажаў у скрытых нявыказаных рэпліках героя, ва ўнутранай мове дзейнай асобы, якая афармляецца няўласна-простай мовай і ўключаецца ў шамякінскі дыялог, напрыклад:

– Пойдзеце камандзірам гарматы на друую батарэю. Збярэйцеся.

– Можаш камандаваць? – спытаў Сідарэнка, не адрываючыся ад паперы. – Дэмакрат ты вялікі, Шапятавіч.

Я не адказаў палітруку, не сказаў нават патрэбнага “слухаюся” камандзіру. Рушылася мая надзея, і я бяссільна схпіўся пад гэтым цяжарам. Невядома чаму спытаў:

– Адзін я? – На гармату адзін [3, с. 243].

Таксама І. Шамякін паказвае нам супярэчнасць паміж дзіцячым і дарослым успрыманням рэчаіснасці. Супрацьпастаўленне светаадчування дзіцяці і дарослых з'яўляецца пратэстам вайне, бо яна нясе з сабою жорсткасць і сіроцтва:

– Слаўны ты мой доктар! Але ж нам трэба зварыць бульбачку. Ты хочаш бульбачкі?

– Хачу. З жылам. – І кайтнула слінку.

А ён, бацька, пасля доўга не мог пракайтуць горкі камяк, што стаяў у горле, рос, душыў, выціскаў слёзы. Дзіця галоднае, але не плача, не просіць – цягліва чакае. Гаротныя дзеці вайны! Ленка з неразуменнем і здзіўленнем глядзела на яго: чаму ў таты блішчаць вочы? Спытала:

– Ад дыму?

– Ад дыму – усміхнуўся Пятро, адпускаючы дачку. – Што ты набудавала тут?

– Сяло. Ета – хата цёткі Гапы, а ета – сельсавет, тут мамчына амбулатолыя, а ета – наш дом [3, с. 518].

Як бачна, у дыялогах І. Шамякіна прыём кантрасту адгрывае значную ролю ў стварэнні сацыяльна-маўленчай характарыстыкі герояў, дапамагае ў раскрыцці псіхалагічных уласцівасцей персанажаў, адлюстроўвае жыццё ва ўсёй яго складанасці і супярэчлівасці. Дыялагічнае маўленне служыць для выяўлення сацыяльных, нацыянальных, адукацыйных, маральна-этычных адметнасцей дзейных асоб. Падбіраючы і спалучаючы пэўныя моўныя сродкі пры стварэнні кантрасту, І. Шамякін праяўляе майстэрства як пісьменнік-псіхолаг. Таму і атрымліваюцца ў яго такія адметныя, непаўторныя і выразныя характары, такія ўражлівыя карціны ваеннага ліхалецця.

Усё гэта сведчыць пра тое, што майстар слова ў перадачы мовы герояў (персанажаў) імкнецца захаваць усе сінтаксічныя прыкметы, характэрныя для жывой беларускай гаворкі, яе танальнасць і рытм, уменне пры мінімуме моўных затрат, за кароткім словам ці фразай, схваць больш багаты змест і тым самым стварыць аналаг натуральнага, жывога нацыянальнага маўлення, адсюль і дыялог у праяві выкарыстоўваецца не толькі як сродак стварэння мастацкага вобраза, яго псіхалагічнай характарыстыкі, але і як кампазіцыйны, архітэктанічны прыём, як сродак развіцця сюжэта мастацкага твора.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Абабурка, М. В. Ад гутарковай мовы да літаратурна-мастацкага тэксту. На матэрыяле твораў М. Зарэцкага : дапаможнік / М. В. Абабурка, І. М. Ячмянёва. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2005. – 116 с.
2. Сцяцко, П. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. Сцяцко, М. Гуліцкі, Л. Антанюк. – Мінск : Вышэйшая школа. – 1999. – 221 с.
3. Шамякін, І. П. Трывожнае шчасце: Аповесці: [для старэйшага школьнага ўзросту] / І. Шамякін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2008. – 605 с.